

سناریوهای آینده نگر در مبانی اخلاق اسلامی: روش‌های علمی در پاسخگویی به چالش‌ها

محمد اسماعیل عبداللهی^۱

سارا حسین پور چایجانی^۲

چکیده

اخلاق اسلامی به عنوان یک سیستم ارزشی و راهنمای زندگی برای مسلمانان، بر پایه تعالیم قرآن و سنت پیامبر اسلام (ص) استوار است. در حال حاضر، با توجه به تغییرات سریع در جوامع مختلف و پدیدار شدن مسائل جدید، نیاز به آینده نگری در حوزه اخلاق اسلامی برجسته شده است. در حوزه مبانی اخلاق اسلامی، استفاده از روش‌های علمی مانند سناریوهای آینده نگری برای پاسخگویی به چالش‌ها و تحولات آینده بسیار مهم است. با استفاده از این روش، می‌توان به وسیله تصور و پیش‌بینی ممکن‌های آینده، تحلیل اثرات احتمالی آن‌ها و ارائه راهکارهای منطقی، به شکل هوشمندانه و علمی به چالش‌های اخلاقی پاسخ داد. روش‌های مورد استفاده در آینده نگری اخلاق اسلامی شامل تحقیقات علمی، تفسیر قرآن و سنت، مشورت با عالمان دین و فعالان اجتماعی و همچنین برگزاری کارگاه‌ها و همایش‌های متخصصان است. با استفاده از روش‌های علمی و دقت در تحقیقات، مبانی قرآن و سنت به خوبی بررسی و تفسیر می‌شوند. همچنین، مشورت با عالمان دین و فعالان اجتماعی که در حوزه اخلاق اسلامی تخصص دارند، می‌تواند به دستیابی به راهکارهای مناسب برای آینده نگری کمک کند. با وجود روش‌های متعدد، چالش‌های زیادی در آینده نگری اخلاق اسلامی وجود دارد. لذا در این مقاله قصد داریم با شناسایی سناریوهای آینده نگر در مبانی اخلاق اسلامی: روش‌های علمی در پاسخگویی به چالش‌ها، گامی روشن را برای آیندگان هموار سازیم.

واژگان کلیدی

اخلاق اسلامی، سناریوهای آینده؛ آینده پژوهی دینی، آینده نگری.

۱. استادیار گروه حکمرانی فرهنگی اجتماعی، دانشکده حکمرانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

Email: m.e.abdollahi@ut.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری آینده پژوهی، دانشکده حکمرانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

Email: s.hosseonpour8@ut.ac.ir

پذیرش نهایی: ۱۴۰۳/۳/۱۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۲۰

طرح مسأله

اخلاق اسلامی به عنوان یکی از مبانی اصلی دین اسلام، به بررسی و تعریف اصول و قواعد اخلاقی در حوزه‌های مختلف زندگی می‌پردازد. آینده‌نگری در اخلاق اسلامی به مطالعه و پژوهش درباره آینده و تأثیرات آن بر رفتارها و تصمیمات حاکم بر زندگی انسان‌ها می‌پردازد (بهائی، ۱۳۹۸). به عنوان مثال، در قرآن کریم آمده است: "إِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ" (سوره القلم، آیه ۴) که به معنای "به راستی تو بر خصلت بزرگ و نیکویی هستی" است. این آیه نشان می‌دهد که در اخلاق اسلامی، فضائل نیکوکاری، صداقت، صبر، بخشش و عفاف به عنوان بخش‌های حائز اهمیت تأکید شده‌اند. با توجه به منابع اسلامی، اخلاق اسلامی شامل مفاهیمی مانند تواضع، عدالت، امانتداری، صداقت، بخشش، تحمل و همدردی با دیگران است. همچنین، از نظر اسلام، رعایت حقوق دیگران و رفتار مناسب در تعاملات اجتماعی و خانوادگی نیز جزء اخلاق است. به طور کلی، مفهوم اخلاق در اسلام به عنوان یک سیره زندگی مطلوب و بر پایه‌ای قابل تعمیم برای همه مسلمانان تبیین شده است. منابع دینی به عنوان راهنمای فردی در رفتار و تصمیم‌گیری‌های روزمره استفاده می‌شود.

الگوهای رفتاری در سطح نهادها و سازمان‌های اجتماعی، وحدت‌بخش جامعه دینی است. تعریف کلی الگوهای اخلاقی و رفتار ارتباطی، مسئولیت‌پذیری در برابر حقوق افراد است. جامعه دینی از حیث تعامل سازمان‌ها و نهادهای اجتماعی در آن و نیز از نظر رفتار ارتباطی افراد، متضمن مسائل فراوانی است. این مسائل از تعیین دینی چنین جوامعی سر برمی‌آورند و با تعیین دینی نیز باید پاسخ یابند. اخلاق، سامان‌دهنده رفتار ارتباطی در مقیاس فرد، سازمان، جامعه و روابط جهانی است. رفتار ارتباطی درون‌شخصی و برون‌شخصی فرد در زندگی شخصی و زندگی شغلی، از طریق اخلاق سامان و انسجام می‌یابد. همچنین رفتار ارتباطی سازمان با محیط و نیز تعامل نهادهای اجتماعی با یکدیگر، در دو سطح ملی و جهانی، بر مبنای اخلاق قوام می‌یابد. برای تعیین مؤلفه‌های کاربردی اخلاق اسلامی می‌توان از اصول راهبردی اخلاق حرفه‌ای در اسلام استفاده کرد؛ اصول راهبردی اصلی (در اسلام) عبارت‌اند از: احترام اصیل و نامشروط به انسان‌ها، رعایت آزادی انسان‌ها، برقراری عدالت در مورد انسان‌ها، امانت‌ورزی در رفتار و بینش شخصی است. اخلاق حرفه‌ای در نظام اداری جمهوری اسلامی باید هویت اسلامی داشته باشد و مبتنی بر اخلاق اسلامی شکل بگیرد. برای داشتن هویت اسلامی اخلاق حرفه‌ای در کشورمان، به چهار دلیل می‌توان اشاره کرد:

الف) از لحاظ فرهنگی به دلیل وابستگی توده مردم کشورمان به نظام عقیدتی اسلام؛

ب) از لحاظ دینی به دلیل جداناپذیری اخلاق از دین در متن دین اسلام؛

ج) نیاز به پویایی درون فرهنگ اسلامی با توجه به مواجهه آن با چالش جهانی شدن؛
 د) از لحاظ نظام حکومتی، الزام به حکومت دین مدار در نظام حکومت دینی و از لحاظ قانونی، به تأکید قانون اساسی - در اصل هشتم - بر تصویب قوانین اسلامی در کشور. روش های اخلاق اسلامی شامل مفاهیم مختلف مانند تقوا، عبادت، حقوق و وظایف اجتماعی، رفتار صالح، عدالت، صبر و شکیبایی، بخشش و مهربانی است. در قرآن کریم نکات فراوانی درباره این مسائل ذکر شده است که به عنوان منابع معتبر برای درک اصول اخلاق اسلامی مورد استفاده قرار می گیرند (رضایت پذیر، ۱۳۹۶). در بررسی مطالعات انجام شده توسط (احمدی، ۱۴۰۲) به بررسی نظام اخلاقی اسلام از منظر آیت الله مصباح یزدی پرداخته شده است و همچنین در مطالعات انجام شده توسط (رضا زاده و خواص، ۱۴۰۲)، به تبیین انسجام درونی ارزش های اخلاقی ناظر به مواجهه احساسی در نظام اخلاقی در اسلام پرداخته شده است لذا با توجه به مرور پیشینه های مختلف با توجه به مرتبط بودن با عنوان پژوهش حاضر کلیدواژه ای کاملاً مرتبط با عنوان پژوهش یافت نشد و این مطالعات انجام شده تنها به عنوان راهنمایی جهت کمک به مسیر ما در این عنوان پژوهشی بوده که این خود بیانگر بدیل بودن عنوان پژوهشی حاضر هست و با توجه به کم بودن پژوهش ها در حوزه سناریوهای آینده در جهت اخلاق اسلامی بیانگر نوآور بودن عنوان پژوهش است. از این جهت در این مقاله قصد داریم با بیان سناریوهای اخلاق، پاسخگویی و آینده نگری گامی موثر در جهت حل چالش های پاسخگویی برداریم. نظام اخلاق اسلامی به گونه ای است که با اخلاق حرفه ای در مقام خلیفه و جانشین الهی در زمین، محور توجهات اخلاقی است؛ بدین معنا که خشنودی انسان و خدمت به او موجب رضایت و تقرب به خداوند می شود؛ از این رو، نظام اخلاق اسلامی با توجه به ملاک نهایی، در صدد است با ارائه دستورالعمل ها و آیین نامه های اخلاقی در سطح حرفه و زندگی اجتماعی و همچنین با در نظر گرفتن پیشرفت های مادی در جهت بهبود زندگی انسان ها، زمینه سعادت و کمال حقیقی آینده بشر را فراهم آورد (رضازاده، ۱۴۰۱).

قامت اخلاق در نظام اسلامی

پرداختن به اخلاق و ارزش های اخلاقی یکی از الزامات در آینده جوامع و بالخصوص در جوامع اسلامی است؛ زیرا نماد بیرونی جوامع را رفتارهای اخلاقی آن را شکل می دهند (حسین پور چایجانی، ۱۴۰۰). اخلاقیات به عنوان شاخه ای از فلسفه اخلاقی است که با قضاوت ها، استانداردها و قوانین رفتاری اخلاقی سروکار دارد. اخلاق یک سرمایه استراتژیک برای جوامع است و پیش شرط فعالیت های اثربخش و کارآمد را تشکیل می دهد (Dunn & Sainty, 2019). دین مبین اسلام، به عنوان آخرین دین آسمانی، برنامه ای جامع و پاسخگو برای همه نیازهای حیاتی و اساسی انسان ارائه کرده و بخش عظیمی از محتوای خود را به دستورات

اخلاقی اختصاص داده است، از این رو، می‌تواند منبعی غنی و قابل اطمینان برای دانش اخلاق به شمار آید و انسان را به سعادت نهایی و جاودانگی راهنمایی کند (رضا زاده و خواص، ۱۴۰۱).
 نظام اخلاق اسلام گویای مجموعه‌ای هماهنگ و مرتبط از ارزش‌ها و لزوم‌ها درباره صفات نفسانی و رفتاری‌های اختیاری است که تمام آن‌ها براساس جهان بینی اسلامی هدف خاصی را در پی گیرند به عبارتی یکی از مباحث فلسفه اخلاق و اخلاق هنجاری به حساب می‌آید که براساس مبانی معناشناختی، هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی و منطقی، منطبق بر دیدگاه اخلاقی اسلام با ساختاری منسجم، معیاری ارزش اخلاقی را تبیین می‌کند (احمدی، ۱۴۰۲).

سیری در پاسخگویی اسلامی

بر اساس آموزه‌های قرآن، اسلام بر پایه‌ی پاسخگویی استوار است. پاسخگویی دو جنبه دارد: فردی و اجتماعی؛

از جنبه فردی، خداوند اختیارات و توانمندی‌هایی در اختیار انسان قرار داده و اهداف مشخصی برای آن تعیین کرده است که باید در مقابل این توانمندی‌ها و اهداف، پاسخگو باشد. از جنبه اجتماعی نیز، وقتی مردم اختیارات و توانمندی‌هایی در اختیار کارگزاران خود قرار دادند و قدرت خود را به آن‌ها تفویض کردند، این مسئولان ملزم به پاسخگویی هستند (آرایی، ۱۴۰۰). در نهج البلاغه نیز پاسخگویی دارای جایگاهی عالی و پسندیده‌ای است که در همین راستا، پاسخگویی حکومت علوی به مطالبات مردم و مسئولیت آن در برابر پرسش‌های جامعه از ابعاد روشن سیره سیاسی امام علی (ع) می‌باشد. لذا پاسخگویی در نظام اسلامی آنقدر مهم است که مقام معظم رهبری در مورد چیستی پاسخگویی می‌فرماید: «پاسخگویی یک مفهوم غربی نیست؛ بلکه یک مفهوم اسلامی است».

مفاهیم آینده‌نگر در اسلام

مفاهیم آینده‌نگر شامل معاد، مرگ، انتظار، عبرت‌آموزی، تدبیر در امور و بهره‌مندی از فرصت‌ها است. که به دو دسته مفاهیم آینده‌نگر دور و آینده‌نگر نزدیک تقسیم می‌شوند:

۱. مفاهیم آینده‌نگر دور

الف) معاد

اولین مفهومی که در متن آموزه‌های قرآن کریم دلالت آشکاری بر آینده دارد معاد است. گرچه این مفهوم اشاره بر آینده دور دارد اما مضمون و محتوی و ایمان قلبی به آن، اثر مستقیم و جهت‌دهنده بر زندگی آدمی در آینده نزدیک دارد. قرآن می‌گوید: «وَأَنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الْمُتُنَهِّي» (نجم، ۴۲).

قرآن کریم در خصوص عالم قیامت تعبیرات مختلفی دارد و هر تعبیری بایی به سوی معرفت است. یکی از آن‌ها الیوم الاخر است. در این تعبیر دو نکته نهفته است:

۱.۱. حیات انسان، مجموعاً به دو دوره تقسیم می‌شود؛ یکی دوره ای که اول و ابتداست و پایان می‌پذیرد (دوره دنیا) و دیگری دوره ای که آخرت و پایان ناپذیر است (دوره آخرت).

۱.۲. اکنون که دوره اول و نخست را طی می‌کنیم و به دوره دوم نرسیده ایم و از ما پنهان است، سعادت ما در این است که به آن دوره و آن روز ایمان پیدا کنیم. سعادت ما در این روز، از آن جهت وابسته به ایمان است که ما را متوجه عکس العمل اعمالمان می‌کند و در می‌یابیم که اعمال و رفتار ما از کوچک ترین اندیشه‌ها، گفتارها و کردارها تا بزرگ ترین آن‌ها مانند خود ما ابتدا و انتها دارند، چنین نیست که در روز اول پایان یابند بلکه باقی می‌مانند و در روز دیگر به حساب آن‌ها رسیدگی می‌شود. پس باید تلاش نمود که اعمال و نیات خود را نیکو ساخته و همواره در راه خیر گام برداشت چرا که مایه حیات سعادت یا شقاوت در آن جهان و اعمال و رفتار او در این جهان است. از این جهت، قرآن کریم ایمان به آخرت را برای سعادت بشر یک امر حقیقی و لازم بر شمرده است؛ در واقع یکی از آثار اساسی اعتقاد به عالم آخرت این است که به ما و اندیشه و هستی ما معنی و مفهوم می‌بخشد.

(ب) مرگ

دومین مفهومی که در متن آموزه‌های دینی به خصوص قرآن کریم به کار رفته است و دلالت آشکاری بر آینده دارد، مرگ می‌باشد. این مفهوم نیز با آن که در خصوص آینده دور سخن می‌گوید و از آن جایی که ایمان و باور به آن، تاثیر اساسی بر عملکرد آدمی در حیات دنیوی او دارد، می‌تواند در کیفیت بخشی به زندگی آدمی نقش مهمی ایفا نماید. قانون مرگ از عمومی ترین و گسترده ترین قوانین این عالم است. انبیای بزرگ الهی و فرشتگان همه می‌میرند به جز ذات پاک خداوند در این جهان باقی نمی‌ماند «وَيَبْقَىٰ وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ» (رحمن، آیه ۲۷).

۲. مفاهیم آینده نگر نزدیک

(الف) انتظار

انتظار یکی از مفاهیم مورد اشاره به مضامین دین اسلام است که دلالت آشکاری بر آینده دارد. انتظار یعنی چشم داشتن و چشم به راه بودن (دهخدا، لغت نامه، ذیل کلمه انتظار؛ معین، فرهنگ فارسی، ذیل کلمه انتظار) چشم داشت یک تحول، چشم به راه آینده ای مطلوب به این معنا انتظار مفهومی است که با نهاد همه ی انسان‌ها عجین شده است و می‌توان گفت که همه ی انسان‌ها به نوعی منتظرند. به عبارت دیگر، انتظار یا امید به آینده همزاد انسان است اگر امید به آینده را از افراد بگیرند، سرنوشتی جز سکون، رکود و مرگ و تباهی نخواهد داشت. چنانچه رسول اکرم (ص) می‌فرماید: «امید برای امت من مایه رحمت است و اگر امید نبود هیچ مادری فرزندش را شیر نمی‌داد و هیچ باغبانی درختی نمی‌کاشت».

امید به آینده و انتظار فرج به دو معنا در آموزه های دین اسلام به کار رفته است:

۲.۱. انتظار به معنای عام

اهتمام دین اسلام به معنای عام از انتظار و امید به آینده تا حدی بوده است که از یک جهت امید به فرارسیدن گشایش از سوی خداوند در زمره برترین اعمال برشمرده شده است و از سوی دیگر یاس و ناامیدی از رحمت خداوند از جمله گناهان کبیره به شمار آمده است. شاید بتوان گفت بسیاری از روایاتی که در آن ها به فضیلت «انتظار فرج» به طور کلی و بدون ذکر متعلق فرج اشاره شده است به اصل تقویت روحیه امید به آینده و مقابله با حالت ناامیدی و بدبینی نسبت به آینده نظر داشته اند.

۲.۲. انتظار به معنای خاص

دین اسلام، امید به آینده و انتظار را یک گرایش فطری و جوهره زندگی انسان می داند، و تلاش نموده است که این گرایش را از یک سو توسعه و از سوی دیگر تعمیق بخشد. انتظار در معنای خاص آن بدان معناست که چشم به راه آینده ای باشید که حقیقت مطلق، عدالت مطلق و معنویت مطلق در جهان حاکم شود. در این معنا، انتظار تنها به ظهور مردی تعلق می گیرد که اگر بیاید نهایت خوبی ها، برای همه ی انسان ها در سراسر جهان فراهم خواهد شد (شفیعی سروستانی، ۱۳۸۳، ص ۱۴).

ب) عبرت آموزی

عبرت حالتی است که در آن معرفت ظاهری و محسوس سبب درک معرفت باطنی و غیرمحسوس می گردد و انسان از اموری مشهود به امور نامشهود منتقل می شود (راغب اصفهانی، بی تا، ص ۳۲۰).

قرآن کریم هفت بار کلمه عبرت و اعتبار را به کار برده است و اهل بصیرت را برآن ترغیب کرده است: «هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ» (حشر، آیه ۲).

قرآن در جای دیگر هدف از بیان داستان ها و وقایع تاریخی را عبرت پذیری می داند. «لَقَدْ كَانَ فِي قَصصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَىٰ وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ» (یوسف، آیه ۱۱۱).

ج) تدبیر در امور

سومین مفهومی است که دلالت بر آینده نگری دارد. تدبیر از ماده تدبیر در اصل به معنی پشت سر و عاقبت چیزی است؛ بنابراین تدبیر به معنای بررسی کردن عواقب کارها و مصالح را سنجیدن و طبق آن عمل نمودن است. امام علی (ع) می فرماید: «در دنیایی که تدبیری در آن

نباشد خیری نیست» (مجلسی، ۱۳۸۰، ص ۳۰۷).

د) بهره گیری از فرصت ها

دلالت ضمنی بر مفهوم آینده نگری دارد زیرا استفاده از موقعیت های مناسب پیش آمده می تواند توشه مناسبی برای شناخت موقعیت های فعلی، آسیب ها، مسائل و وقایع پیش رو فراهم آورد و عدم بهره گیری از آن، تشویش و خسران را به دنبال خواهد آورد.

«ای مومنان از خدا پروا دارید و هر کس از شما بنگرد که برای فردا چه چیزی از پیش فرستاده است، تقوا پیشه سازید که خدا به آن چه می کنید، داناست» (حشر، آیه ۱۸).

«انسان خردمند در امروز مراقب فردای خویش است و از اکنون آن چه در پیش دارد می بیند» (نهج البلاغه، حکمت ۹۲).

اخلاق اسلامی و آینده نگری

اخلاق اسلامی به عنوان یکی از مبانی اصلی دین اسلام، به بررسی و تعریف اصول و قواعد اخلاقی در حوزه های مختلف زندگی می پردازد. آینده نگری در اخلاق اسلامی به مطالعه و پژوهش درباره آینده و تأثیرات آن بر رفتارها و تصمیمات حاکم بر زندگی انسان ها می پردازد (نوری و فلاح، ۱۳۸۷). اخلاق اسلامی به عنوان یک سیستم ارزشی و راهنمای زندگی برای مسلمانان، مبتنی بر اصول و آموزه های قرآن و سنت پیامبر اسلام (ص) است. این اخلاق در همه جوانب زندگی فرد، اجتماع و حتی در روابط بین الملل تأثیرگذار است (محمودیان و همکاران، ۱۴۰۰). آینده نگری در اخلاق اسلامی به معنای نگاه دوراندیشانه به زندگی است که شامل بررسی عواقب کارها و تصمیمات فعلی است. با توجه به آینده نگری، مسلمانان باید در هر تصمیم و عمل خود، عواقب آن را در نظر داشته باشند و سعی کنند تصمیمات مناسب و پایدار را بگیرند (مهدی، ۱۳۹۲). در ذیل به برخی مبانی نظری اخلاق اسلامی و آینده نگری آن پرداخته شده است:

۱. توحید: مبانی اصلی اخلاق اسلامی، توحید (اعتقاد به یکتایی خدا) است. باور به چنین خدایی، منجر به تعالم فطرت با خدا، عدالت، صداقت، شجاعت و سایر فضائل مثبت می شود.
۲. عدالت: عدالت در قضاوت و رفتار با دستورات الهی همگان را در بر می گیرد. در قرآن کریم آمده است: "بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذْ هُوَ زَاهِقٌ" (الأنبياء: ۱۸) که به معنای "ما حق را بر باطل پرتاب می کنیم و باطل را نابود می سازد، پس همانا باطل نابود خواهد شد".
۳. صداقت: صداقت در اخلاق اسلامی به عنوان یکی از ارزش های بالاترین درجه تصور شده است. پیامبر (ص) فرمود: "صداقت بهشت را همراهی می کند و دروغ جهنم را همراه دارد".
۴. تعامل اجتماعی: اخلاق اسلامی تأکید زیادی بر تعاملات اجتماعی دارد و تشویق به رفتارهای خیر و نفع عموم است. به عنوان مثال، کار خیر و صدقات، حفظ حقوق دیگران، کمک

به نیازمندان و سایر رفتارهای مشابه.

۵. آینده نگری: آینده نگری در اخلاق اسلامی به معنای تحلیل و پیش بینی روند تحولات اخلاقی در آینده است. در اسلام، آینده نگری در اخلاق براساس مفاهیم و مبانی قرآن و سنت پیامبران صورت می گیرد (سروش، ۱۳۷۴، ص ۵۵).

روش‌های آینده نگر در اخلاق اسلامی شامل موارد زیر می‌شود

۱. استفاده از منابع دین: مسلمانان باید به منابع دین خود، چون قرآن و سنت پیامبر (ص) رجوع کنند تا از آموزه‌های اخلاقی و راهنمایی‌های آینده نگرانه استفاده کنند.
۲. مشورت: در اخلاق اسلامی، مشورت با دیگران به عنوان یک روش مهم برای تصمیم‌گیری درباره آینده است. با مشورت با افراد دیگر، مسلمانان می‌توانند نظرات و پیش‌بینی‌های مختلف را بشنوند و تصمیمات مناسب بگیرند.
۳. تأمل و خودآزمایی: در اخلاق اسلامی، تأمل در عواقب کارها و خودآزمایی بر خود، به منظور شکافتگی در عملکرد فعلی و بهبود آینده، بسیار حائز اهمیت است (حسینی و همکاران، ۱۴۰۱).

چالش‌های اخلاق اسلامی می‌توانند به شرح زیر باشند:

۱. حفظ حقوق انسانی: یکی از چالش‌های اخلاقی در اسلام، حفظ حقوق انسانی است. براساس اصول اخلاقی اسلام، همه انسان‌ها برابر و با حقوق و وجدان آزاد متولد می‌شوند. بنابراین، تضمین حقوق مردم و جلوگیری از سوء استفاده و ستم به دیگران چالش‌های مهم در عرصه اخلاق اسلامی است.
۲. تعاملات بین فرهنگی: دیدگاه‌های متفاوت فرهنگی و نژادی در جامعه، چالش‌های عمده دارد. در قرآن کریم آمده است که خداوند ما را به منظور آشتی و تعارف با یکدیگر خلق کرده است. بنابراین، چالش‌های تعاملات بین فرهنگی در جامعه را مطالعه کرده و راهکارهای مناسب برای حل آنها ارائه کردند.
۳. مسئولیت اجتماعی: در اسلام، مسئولیت اجتماعی به عنوان یک چالش اخلاقی مهم تلقی می‌شود. هر فرد باید به جامعه خود وظایف خاصی را بر عهده بگیرد و در تحقق عدالت و کمک به نیازمندان سهم داشته باشد. این چالش نشان دهنده نیاز به توجه به مسائل اجتماعی و حل آن‌ها است.
۴. رابطه با خانواده: در اسلام، خانواده به عنوان ستون اصلی جامعه تلقی می‌شود. چالش‌های رابطه با خانواده شامل حفظ حقوق زن و مرد، تربیت فرزندان، حفظ صلح و آرامش در خانواده و پاسخگو بودن به نیازهای همسر است.
۵. رابطه با محیط زیست: رابطه محیط زیست با اخلاق اسلامی به عنوان یک موضوع مهم

در اسلام، در قرآن و سنت پیامبر (ص) تأکید شده است. از جمله منابع مهم در این زمینه، می توان به قرآن کریم و سیره پیامبر (ص) اشاره کرد. در قرآن کریم، خداوند بارها به خلقت آسمان ها و زمین و تأثیرات آن بر انسان اشاره کرده است. به عنوان مثال، در سوره البقرة آیه ۱۶۵ آمده است: "وَمِنَ النَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَاداً يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَدْرُونَ نَفْسَ الْمَجْرُوحَةِ مِنَ الْعَذَابِ لَمَّا تَرَكَوا الْجَنَّةَ وَلَوْ يَدْرُونَ أَنَّهُمْ مُحْشَرُونَ". در این آیه، خداوند به برخی از انسان ها اشاره می کند که خدایان مصنوعی را جایگزین خدای حقیقی قرار می دهند و آن ها را دوست دارند. در عین حال، مؤمنان علاقه شدیدتری به خدا دارند. این آیه نشان می دهد که در اخلاق اسلامی، عبودیت فقط باید به خدای حق باشد و هرگونه عبودیت نسبت به چیزهای دیگر (مانند ثروت، قوانین بشر و ...) نادیده گرفته شود. با توجه به این تفکر، در اخلاق اسلامی، حفظ و حمایت از محیط زیست نقش بسزایی دارد. با تأکید بر تعالیم قرآنی و سیره پیامبر (ص)، محافظت و حفظ منابع طبیعی و جلوگیری از هر گونه تخریب و آسیب رساندن به محیط زیست، وظیفه اخلاقی است.

نتیجه گیری

امروزه به دلیل پیشرفت علم، جوامع نیازمند مکتب اخلاقی می باشد و هدف آن در اسلام افزایش مراتب و درجات قلبی است. این مهم نیز مورد تایید و تاکید بسیاری از تعالیم پیشوایان اسلام بوده است و آیات قرآن کریم موکد این امر می باشد. بنابراین می توان گفت نظام تخرافی در دین اسلام، به عنوان مجموعه آموزه هایی که راه و رسم زندگی کردن به بهترین نحو ترسیم کرده، باید ها و نیاید های ارزشی حاکم بر رفتار آدمی را تبیین می کند. در نتیجه اخلاق را پاره های ناگسستگی از دین به شمار می آورد. با استفاده از سناریوهای آینده نگر می تون به تحلیل اثرات احتمالی تصمیمات و رفتارهای اخلاقی در آینده پرداخت و به شکل منطقی و علمی به تصمیم گیری ها نزدیک تر شد. همچنین می توان به پیش بینی چالش های اخلاقی که در آینده ممکن است پیش آید، پرداخت و راه کارهای منطقی برای مواجهه با این چالش ها ارائه کرد. از طرف دیگر، سناریوهای آینده نگری به عنوان یک ابزار تحلیلی، به ما کمک می کنند تا راهکارهای منطقی و پاسخگو برای چالش های اخلاقی در آینده ارائه کنیم و به شکل هوشمندانه و علمی به این مسائل پاسخ دهیم.

فهرست منابع

۱. احمدی، حسین (۱۴۰۲). بررسی نظام اخلاقی اسلام از منظر آیت الله مصباح یزدی. نشریه معرفت اخلاقی، سال چهاردهم، شماره اول، پیاپی سی و سوم، صص ۷-۲۴.
۲. آرای، وحید (۱۴۰۰). سازوکار کلان پاسخگویی قوه مجریه در نظام جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر قانون اساسی. فصلنامه علمی مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی. سال نهم، شماره چهارم (پیاپی ۲۰)، صص ۲۳۱-۲۵۳.
۳. حسین پور چایجانی، سارا (۱۴۰۰). بررسی مفهوم هوش اخلاقی در مدیریت. اولین کنفرانس بین المللی جهش علوم مدیریت، اقتصاد و حسابداری، <https://civilica.com/doc/1464209>
۴. حسینی، رضا، حسین آبادی، علی، اعتمادی، بزرگ. (۱۴۰۲). نقدی بر خوانش ونسا مارتین در کتاب ایران بین ناسیونالیسم اسلامی و سکولاریسم. پژوهش نامه انتقادی متون و برنامه های علوم انسانی، ۲۲(۴)، ۹۹-۱۲۰.
۵. رضا زاده، زهیر، خواص، امیر (۱۴۰۱). تبیین انسجام درونی ارزش های اخلاقی ناظر بر مواجهه احساسی در نظام اخلاقی در اسلام. نشریه معرفت اخلاقی، سال سیزدهم، شماره اول، پیاپی سی و یکم، صص ۳۷-۵۴.
۶. رضازاده، حسین (۱۴۰۱). مبانی نظری اخلاق حرفه ای در اسلام، <http://rezazadeh-h.blogfa.com/>
۷. رضایت پذیر، عباس. (۱۳۹۶). «اخلاق اسلامی: تأملات فلسفه اخلاق». فصلنامه علم الأخلاق الإسلامية. ۴(۱۳)، ۷-۲۶.
۸. سروش، عبدالکریم (۱۳۷۴). کتاب «آینده نگری در اخلاق اسلامی». نشر مهربان.
۹. شفیعی سروستانی، اسماعیل (۱۳۸۳). استراتژی انتظار، جلد ۱ و ۲، موعود عصر (عج).
۱۰. شیخ بهائی، مشرق الشمسین، مکتبه بصیرتی، قم، ۱۳۹۸ ق.
۱۱. غنوی، غلامرضا (۱۳۸۴)؛ نوبت چاپ: ۱؛ تیراژ: ۱۱۰۰ نسخه؛ تعداد صفحات: ۲۸۸؛ قطع و نوع جلد: وزیری (شومیز).
۱۲. قرآن کریم (۱۳۷۹)، ترجمه مکارم شیرازی، قم: نگین.
۱۳. کشاورز، سوسن (۱۳۸۶). مفاهیم آینده نگر در اسلام و آثار تربیتی آن ها. فصلنامه علوم تربیتی سال دوم، ش ۴.
۱۴. مجلسی، محمد باقر (۱۳۸۰). بحار الانوار، جلد ۱۳، ترجمه حسن بن محمد ولی ارومیه ای، قم: مسجد جمکران.

۱۵. محمودیان، حسین؛ مزیدی، محمد؛ تابعی، سیدضیاء الدین؛ کریمی، محمدحسن؛ رحیمیان، سعید (۱۴۰۰). مبانی فلسفی اخلاق در علوم پزشکی با رویکرد اسلامی. مجله علوم پزشکی صدرا. دوره ۹، شماره ۴، صفحات ۲۰۱-۲۱۸.
۱۶. مهدی، رضا (۱۳۹۲). آینده پژوهی در آموزش عالی: شرایط و ویژگی های دانشگاه های سرآمد در آینده. فصلنامه رهیافت، شماره ۵۵.
۱۷. نوری، محمد؛ فلاح، محمد رضا (۱۳۸۷). اخلاق اسلامی؛ مبانی و غایات. فصلنامه اخلاق و تعلیم و تربیت اسلامی. پگاه حوزه، شماره ۳۳۹.
۱۸. نهج البلاغه (۱۳۷۴). ترجمه دکتر شهیدی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی
19. Dunn, P., Sainty, B. (2019). "Professionalism in accounting: a five-factor model of ethical decision-making". *Social Responsibility Journal*, <https://doi.org/10.1108/SRJ-11-2017-0240>.
20. 1. Ahmadi, Hossein (1402). Examining the ethical system of Islam from the perspective of Ayatollah Misbah Yazdi. *Ethical knowledge magazine*, 14th year, 1st issue, 33rd series, pp. 7-24.
21. 2. Araei, Vahid (1400). The macro accountability mechanism of the executive branch in the system of the Islamic Republic of Iran based on the constitution. *Scientific Quarterly Journal of Iranian Islamic Development Model Studies*. 9th year, 4th issue (consecutive 20), pp. 231-253.
22. 3. Hosseinpour Chaijani, Sara (1400). Examining the concept of moral intelligence in management. The first international conference on the leap of management, economics and accounting sciences, <https://civilica.com/doc/1464209>
23. 4. Hosseini, Reza, Hosseinabadi, Ali, Etimadi, Bozor. (1402). A critique of Vanessa Martin's reading in Iran between Islamic Nationalism and Secularism. *Critical Research Journal of Humanities Texts and Programs*, 22(4), 99-120.
24. 5. Rezazadeh, Zuhair, Khawases, Amir (1401). Clarifying the internal coherence of moral values regarding emotional exposure in the moral system in Islam. *Ethical knowledge magazine*, 13th year, 1st issue, 31st series, pp. 37-54.
25. 6. Rezazadeh, Hossein (1401). Theoretical foundations of professional ethics in Islam, <http://rezazadeh-h.blogfa.com/>
26. 7. Satisfied, Abbas. (2016). "Islamic ethics: Reflections on the philosophy of ethics". *The Quarterly Journal of Islamic Ethics*. 4(13), 7-26.
27. 8. Soroush, Abdul Karim (1374). Book "Foresight in Islamic Ethics". kind publication
28. 9. Shafiei Sarostani, Ismail (1383). Strategy of waiting, volumes 1 and 2, Mouad Asr (AJ).

29. 10. Sheikh Baha'i, Mashreq al-Shamsin, Basirati School, Qom, 1398 A.H.
30. 11. Ghanvi, Gholamreza (1384); Printing turn: 1; Circulation: 1100 copies; Number of pages: 288; Cutting and type of cover: Waziri (paper).
31. 12. Holy Quran (1379), translated by Makarem Shirazi, Qom: Nagin.
32. 13. Keshavarz, Sosan (2006). Future-oriented concepts in Islam and their educational works. Educational Sciences Quarterly, second year, No. 4.
33. 14. Majlesi, Mohammad Baqir (2008). Bihar al-Anwar, volume 13, translated by Hasan bin Mohammad Wali Urmia, Qom: Jamkaran Mosque.
34. 15. Mahmoudian, Hossein; Mozaidi, Mohammad; Taabi, Seyyedziaddin; Karimi, Mohammad Hassan; Rahimian, Saeed (1400). Philosophical foundations of ethics in medical sciences with an Islamic approach. Sadra Journal of Medical Sciences. Volume 9, Number 4, Pages 201-218
35. 16. Mehdi, Reza (2012). The future of research in higher education: the conditions and characteristics of leading universities in the future. Rehiyaft Quarterly, No. 55.
36. 17. Nouri, Mohammad; Falah, Mohammad Reza (1387). Islamic Ethics; Basics and Goals. Quarterly Journal of Islamic Ethics and Education. Pagah Hozha, No. 239.
37. 18. Nahj al-Balagha (1374). Translated by Dr. Shahidi, Tehran: Scientific and Cultural Publications.

شرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتمال جامع علوم انسانی